

krigsministerens autoritet og smidighed.

Denne smidighed var hans kollega, marineminister van Dockum ikke i besiddelse af, og hans udgangsposition på basis af betænkningen var, som nævnt, også betydelig ringere end Raasløffs. Det lykkedes ikke at opnå en bedre placering for flåden i rigsdagen, da søværnets forhold behandledes ved årsskiftet 1867-68.

Hærlovens gennemførelse i praksis viste i øvrigt, at krigsministeren kunne være ligeså stejl som sin kollega. Forfatteren redegør i et af bogens afsnit for de velkendte dramatiske konfrontationer mellem Raasløff og kongen, hvor der blev truet med både abdikation og demission. Christian IX bøjede sig dog for den udrensning i officerskorpsen, som ministeren – støttet af sin regering – krævede.

Ved at inddrage ikke blot kommissionsakterne og rigsdagsreferaterne, der naturligt udgør det centrale kilde-materiale, men også privatarkiver, dagbladskommentarer og artikler i de militære tidsskrifter lykkes det forfatteren at skabe et godt billede af hele situationen omkring folkestyrets første forsvarsordning. Læseren får et indtryk af debattens bredde og de mange modstridende opfattelser takket være forfatterens evne til at strukturere sit stof på en sådan måde, at aktørerne kommer til orde. Forfatterens egne synspunkter træder derimod kun sjældent direkte frem før i bogens afsluttende kapitel, når man bortser fra en række små hip først og fremmest til »forsvarsnilister« og »antimilitarister«, og dem kan læseren nok tilgive ham i betragtning af, at han har måttet trækkes med en »skrivebordsstrateg« som Balthazar Christensen, der førte sin egen private krig både i kommission og rigsdag for folkevæbningsideen og afskaffelse af flådens søgående skibe!

I bogens konklusion markerer forfatteren til gengæld sin opfattelse af forsvarsordningen på en særdeles tydelig måde. Der fældes en hård, men velargumenteret dom over folkestyrets kompromis-politik. Der bestod »en alvorlig modsætning mellem det forsvar, man nåede til enighed om, og opfattelsen af landets strategiske situation efter 1864«. Fæstningspørgsmålet blev liggende uløst på trods af, at det i regeringens redegørelse til kommissionen i maj 1866 betegnedes som et af »Forsvarets 3 Hovedmidler«; søværnsloven blev en ren organisationsplan for personellet, ikke en egentlig flådeplan; og hærloven skabte hverken den lille, veluddannede stående hær eller den store, demokratiske folkevæbning, men derimod en mobiliseringshær – altså en temmelig ubrugelig mellemting.

Det er svært at være uenig med forfatteren i hans konklusioner, og senere forsvarsordninger og -forlig i folkestyrets regie har da også med al ønskelig tydelighed bekræftet, at hvad, der er politisk muligt er sjældent militært brugeligt!

Johs. Niensens letlæste bog er forsynet med en række værdifulde bilag, en fyldig om end ikke udtømmende bibliografi og et dækkende personregister.

P. C. Willemoes Jørgensen

Henning Grelle: *Socialdemokratiet i det danske landbrugssamfund 1871-ca. 1903. Teoretiske, taktiske og strategiske problemer med henblik på formuleringen af en jordpolitik og organisering af husmænd og landarbejdere.* (Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie, 1978). 212 s., ill.

Hvordan slår en socialistisk bevægelse igennem i et land, der ikke er gennem-industrialiseret, og hvor underklassens talmæssige tyngdepunkt derfor findes

på landet? Dette centrale problem har kun i ringe grad været undersøgt for dansk arbejderbevægelses vedkommende og er det spændende udgangspunkt for Henning Grelles bog. Den er i sin oprindelse et historiespeciale fra Københavns universitet, men er yderligere bearbejdet og udvidet før udgivelsen. Der er tale om en imponerende forskningsindsats på et stort kilde- og litteraturgrundlag, og bogen forsøger med stort held at klarlægge udviklingen i Socialdemokratiets holdning til agrarspørgsmålet i en periode, hvor det organisatoriske og politiske gennembrud på landet lå langt ude i fremtiden.

I to indledende kapitler forsøger Grelle at opridse hovedlinjerne i landbrugets udvikling og at karakterisere landarbejderklassens forhold så godt, som det vel kan gøres på forskningens nuværende stade, hvor de nødvendige analyser på lokal basis ikke er foretaget. Grelle fremhæver stærkt værdien af P. Knudsens Sygeforsikring og Alderdødsforsøgelse (1888), der indeholder et godt materiale om arbejdsforholdene på landet, og som ikke rigtig har været udnyttet af forskningen før. Hovedvægten i bogen lægges imidlertid, som det fremgår af undertitlen, på en gennemgang af arbejderbevægelsens programmatisk dokumenter og udtalelser vedrørende agrarspørgsmålet, og den ramme disse placeres i, er hovedsagelig den almindelige politisk-ideologiske udvikling i partiet, hvor forfatteren sammenfatter og korrigerer megen forskningsdebat om spørgsmålet. Udviklingen i partiets opfattelse af agrarspørgsmålet gik meget kort fortalt ud på, at Socialdemokratiet helt fra Pios tid havde forskellige ideer om indførelse af socialistisk stor- og fællesdrift, men endte med at acceptere den udstykningspolitik, der gennemførtes efter 1899. Der er tale om en meget

detaljeret gennemgang af de programmatisk kilder, og det kan derfor være svært for læseren at fastholde et overblik over udviklingen, også fordi fremstillingen kan forekomme tung og uklar indimellem. Det havde nok været en fordel, om de vigtigste programmer m.v. havde været trykt som bilag, sådan at det var lettere at følge med, når der foretoges sammenligninger. Den programmatisk udvikling og dens forudsætninger såsom forholdet til Venstre klarlægges således grundigt med mange interessante iagttagelser undervejs. P. Knudsens ledende rolle i partiet også i dette spørgsmål dokumenteres f.eks., ligesom Pios holdning i 1870'erne for første gang er analyseret og sat i sammenhæng med hans øvrige målsætninger. Også kapitlet om partiets afvisende holdning til at organisere landarbejdere fagligt skal fremhæves. Dette var utvivlsomt et taktisk fejlgreb, der forberedte de radikales senere faste greb om husmændene.

Andre sider af spørgsmålet vil derimod nok kunne uddybes i den fremtidige forskning. Det gælder den internationale side. Var der forbindelse med andre socialdemokratier, særlig det tyske, med henblik på agrarproblemet, og hvilke gensidige påvirkninger kan have forekommet? Måske kan dette problem belyses af kildemateriale i udenlandske arkiver. Et andet emne er, hvorledes socialdemokraterne rent faktisk greb problemet an i den lokale agitation. Hvilket omfang og karakter havde den? Her kan lokalt kildemateriale inddrages, for i Grelles bog dominerer kildemateriale af københavnsk proveniens. F.eks. er Social-Demokraten brugt, men ikke det vigtigste jyske partiblade Demokraten. Det kan undre lidt, at baggrunden for Harald Jensens valg i Skjoldelevkredsen, en ren landkreds, i 1890 ikke har fristet til nærmere undersøgelse. Selv om han kun op-

nåde valg takket være splittelse i Venstre, fik han næsten halvdelen af stemmerne. Hvilke temaer havde han anslået i sin agitation? Det skal tilføjes, at allerede i 1880'erne havde Harald Jensen og Marott agiteret på landet, og det virker ikke helt overbevisende, når Henning Grelle hævder (s. 9), at agrarspørgsmålet hverken i teori eller praksis beskæftigede arbejderbevægelsen f.eks. i perioden 1884-87. Også Marott havde et uventet stort stemmetal 1890 i Skanderborgkredsen, en overvejende landkreds.

I bredere forstand kan man stille spørgsmålet, om partiets skiftende agrarprogrammer betød noget for at skaffe partiet de stemmer, det trods alt opnåede på landet, eller betød det, partiet ellers stod for, nok så meget? Disse problemer vil kunne belyses ved lokale undersøgelser. Også stemmetallene i de forskellige kredse må kunne sammenlignes og analyseres nærmere.

Disse bemærkninger skal dog ikke forklejne den store indsats Henning Grelle allerede har gjort for at klarlægge den overordnede, programmatisk og taktiske udvikling og debatten herom. Hans bog vil være absolut nødvendig både for den, der vil arbejde med andre aspekter af dette spørgsmål og med partiets udvikling i almindelighed.

Dorrit Andersen

Ingeborg Christmas-Møller og Minna Holm Kragelund: *Dagligliv bag dæmningen. Lammefjorden 1873-1973* (Gyldendal, 1974). 187 s.

Lammefjordens ca. 11.000 td.ld. er Danmarks største landvinding. Den begyndte i 1873 og var først afsluttet 70 år senere, i 1943. Det er imidlertid ikke den eller udtørringen, de to forfattere, etnolog og historiker og begge fra fjorden, har ønsket at skildre i denne

100 års jubilæumsbog. Det er gjort flere gange før, og man har da i stedet søgt at finde ud af, hvor nybyggerne kom fra, hvorfor de kom, hvordan de klarede sig, og hvordan det var at bo og leve på de ejendommelige arealer. Lidt snævert kan det synes, men på den anden side lagt åbent frem som bogens formål, og på den baggrund er der da kommet et levende og spændende stykke lokalhistorie ud af det. Der er mange, rigtig mange billeder, hvoraf størsteparten er optaget af Lammefjordsfotografen Søren Bay, der boede i Asnæs og virkede fra ca. 1898 til 1968. Desværre er en del af billeder, som det ofte sker, når der bruges ældre forlæg, blevet meget mørke, og det kan ind imellem være lidt svært at konstatere det, som de fyldige tekster opfordrer til. Bay har fået sit eget kapitel, der også er brugt til en lille oplysende diskussion af fotografiets historiske værdi, en diskussion, som mange kunne have nytte af at stifte bekendtskab med. I den forbindelse kan man konstatere, at det kendte billede af familien Andreasen ved deres halm- og græstørvsgård ca. 1903 nok er virkelighed, men ingenlunde typisk for bebyggelsen på fjorden. Foruden billederne er der kort og planer samt en del velvalgte annoncer m.v. fra Hørve Avis.

For læsere, der kun kender lidt eller intet til lammefjordsarealerne, er der adskillige detaljer, som umiddelbart – i al fald indtil man får tænkt sig om – forekommer uventede: Fjordbunden er stadig så blød, at traktorerne må have ekstrastore hjul og en vægt foran; der er alvorlig sandflugt den dag i dag; der foregår oprensninger i kanalerne et par gange om året; hoveddæmningen ved Audebo er under jævnlig opsyn og forstærkning, og endelig har bunden i den inderste del ved Fårevejle sat sig hele 40 cm og derved givet anledning til ekstra afvanding med deraf følgende